

วิชาขุขานาเทศนา กัณท์ที่ ๑
อนัตตลักขณสูตร

พระสุพนงมุนี (ผิน สุวโจ ป. ๖) วัดบวรนิเวศวิหาร
กรุงเทพมหานคร

พระธรรมเทศนาในอภิกัถจิตกาลทางพระพุทธศาสนา
คณะธรรมยุต
จัดพิมพ์เผยแพร่

นโม ตสส ภควโต อรหโต สมมาสมพุททสส.

รูปิ ภิกขเว อนตคา รูปญจ ทิทิ ภิกขเว อตคา อภวิสส นยิทิ รูปิ
อาพาธาช ส่วคเตยยาติ.

อนุสนธิพระสัทธรรมเทศนา มีบุพพาปรัสเซียเนื่องเป็นลำดับมา วาระนี้
จักได้พรรณนาพระประวัติของสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า, คอน

อนุสาสนีที่เป็นปภินณกะ ด้วยมิได้เสด็จออกทรงบิณฑบาต ลำดับนั้น ท่าน
พระวปีปะ และท่านพระภัททิยะ ทั้ง ๒ ก็ได้บรรลุโศดาปัตติผล, แล้วถวายคอน
เป็นอุปสัมบันในพระศาสนา ดังท่านพระอัญญาโกณฑัญญะนั้น ท่านทั้ง ๓ ที่
ได้บรรพชาอุปสมบทแล้วก็เที่ยวภิกขาจาร นำอาหารบิณฑบาตมาถวายแด่สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้า และท่านพระมหานามและท่านพระอัสสชิ, ต่อมาท่านทั้ง ๒

นั้นเที่ยงหรือไม่เที่ยง? ภิกขุเหล่านั้นทูลตอบว่า ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า. ก็รูปที่ไม่
เที่ยงนั้น เป็นสุขหรือเป็นทุกข์เล่า? ภิกขุเหล่านั้นทูลตอบว่า ทุกข์ ภนุเต รูป
นั้นเป็นทุกข์พระเจ้าข้า. พระองค์จึงได้ตรัสถามต่อไปว่า ยมปนาณิจจํ ทุกข์
วิปริณามธมมํ สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา กุลล
นุ ตํ สมนุปลสิตุํ ควรแล้วหรือที่จะตามเห็นซึ่งรูปนั้นว่า เอตํ มม รูปนั้นเป็น

ในสังขาร ในวิญญาณ เมื่อหน่ายย่อมคลายความคิด เพราะคลายความคิด
ย่อมหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว เมื่อสมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงธรรมอยู่อย่างนั้น จิตของท่านปัจจุจักคีย์ทั้ง ๕
หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย ดังนี้ อริยสาวกนั้นย่อมทราบชัดอยู่ว่า สันชาติ
อยู่จบพรหมจรรย์ เสร็จกิจ ไม่มีกิจอื่นที่ต้องทำ เพื่อความเป็นอย่างนี้อีกดังนี้

ข้อที่ทรงประทานเหตุผลว่า ปัญจันธัได้ชื่อว่าไม่ใช่คน เพราะเป็นไป
เพื่ออาพาธ สัตว์ไม่ได้สมหวังในปัญจันธันั้น นี้ย่อมสองความตรงกันข้ามว่า
อตคาคือตัวตนไม่อาพาธ และเป็นทีหวังได้.

ข้อที่ทรงจำแนกธรรมออกเป็น รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อนัตตา
อตคา ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ อริยสาวก สัมมาปัญญา จิต วิมุตติ ญาณนั้น ย่อม

ข้อที่ทรงแสดงสัมมาปัญญาไว้ในตอนพิจารณา และทรงแสดงญาณไว้ใน
ในตอนวิมุตตินี้ ย่อมสองความว่า ปัญญากับญาณเกิดในที่ต่างกัน.

เมื่อได้ใจความดังนี้แล้ว บัดนี้จักได้ขยายความต่อไป ธรรมชั้นนี้เป็น
ธรรมชั้นสูงละเอียดสุขุม และทรงแสดงแก่นักปราชญ์ ผู้สนใจในธรรม ฉะนั้น
เมื่อทรงแสดงแต่ชื่อ ท่านผู้ฟังก็เข้าใจดี ได้สำเร็จผลตามปรารถนา ครันตกมา

ที่สุดมาเป็นมนุษย์ที่โง่ แล้วเป็นมนุษย์ที่ฉลาด เหล่านี้เรียกว่าอามันหรืออตคา
เมื่อได้รู้ธรรมบริบูรณ์แล้ว แต่ยังมีชีวิตอยู่ ก็เรียกว่า มหาคมัน หรือมหาอตคา
ครันสิ้นชีพ ก็กลับเข้าสู่สภาพเดิม คือปรมาคมัน หรือบรมอตคาอีก นี้แสดง
โดยประวัติ. แต่โดยพยัญชนะคำว่าอตคานั้น ได้แก่สภาพที่ยังเป็นไป หรือ
สภาพซึ่งยังต้องสวดยผลของกรรม, โดยความซึ่งเป็นปฏิปักษ์กับพระสูตรนี้

คือ มหาภูตรูป ๑ อุปาทายรูป ๑.
เวทนานั้น ได้แก่กิริยารู้สวดยซึ่งสุขทุกข์หรืออทุกขมสุข อันเกิดเพราะ
สัมผัส ดังพระบาลีในสังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค (หน้า ๑๐๕) ว่า
สุขาปี เวทียติ ทุกขาปี เวทียติ อทุกขมสุขาปี เวทียติ กิริยาที่สวดยสุขบ้าง
ทุกข์บ้าง อทุกขมสุขบ้าง เวทยิตติ โข ภิกขเว ตสฺมา เวทนาติ จุจฺจติ

ที่เรียกว่าสัญญา เพราะเป็นกิริยาที่รู้พร้อมดังนี้. โดยอรรถ ได้แก่กิริยาที่รู้จำ
รู้หมาย ซึ่งอารมณ์ภายนอก คือรู้จำหมาย รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
ธรรมารมณ์ เรียกตามชื่ออายตนะภายนอกว่า รูปสัญญา สัญญาในรูป,
สัททสัญญา สัญญาในเสียง เป็นต้น รู้จำหมายอย่างไร พระบาลีในที่นั้น
แสดงไว้ว่า นีลปิ สญฺขานาติ รู้จำหมายซึ่งสีเขียวบ้าง ปิตกปิ สญฺขานาติ

ทรงแสดงพระธรรมเทศนาอนัตตลักขณสูตร โปรดปัญญาจักคีย์ คือพระภิกขุ
ทั้ง ๕ ให้สถิตอยู่ในโลกุตตรคุณ ธรรมากิสมย์อันพิเศษ พร้อมด้วยอธิบาย
ความในอนัตตลักขณสูตรนั้นเป็นลำดับไป.

ดำเนินความว่า เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระธรรมเทศนา
อัมมจักกัปปวัตตนสูตรจบลง ท่านพระอัญญาโกณฑัญญะ ได้ดวงคาเห็นธรรม

ที่เหลือกก็สำเร็จโศดาปัตติผล เป็นพระอริยบุคคลครบทั้ง ๕ และได้บรรพชา
อุปสมบทเป็นอุปสัมบันแล้ว สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้ทรงเริ่มตรัส
พระธรรมเทศนาอนัตตลักขณสูตร โดยยกเอาปัญจันธัขึ้นแสดงเป็นอย่าง ๆ
ตามพระบาลีไวยากรณ์ภายิต ฃ เบื้องต้นนั้น (อันพระสงฆ์จะได้สาธยาย ฃ
กาลบัดนี้)

ของเรา เอโส หมสมุณี นั้นเป็นเรา เอโส เม อตคา นั้นเป็นตัวตนของเรา
ภิกษุปัจจุจักคีย์ทูลตอบว่า โน เหน็ด ภนุเต ควรหามิได้พระเจ้าข้า ดังนี้ แต่
นั้นทรงยกเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ขึ้นทรงแสดง และตรัสถาม
ความเห็นของพระปัจจุจักคีย์ โดยนัยนั้นทีละอย่าง แล้วจึงทรงสอนให้
พิจารณาด้วยสัมมามีปัญญาต่อไปว่า ตสฺมาติห ภิกขเว เพราะเหตุนี้แล ภิกษุ

ในพระธรรมเทศนานี้ คงถือใจความได้เป็นข้อ ๆ ดังนี้.

๑. ทรงปฏิเสธจำเพาะปัจจุจักคีย์ว่าเป็นอนัตตา. ๒. ทรงแสดงว่า
พระอริยสาวกพิจารณาเห็นปัจจุจักคีย์ว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ย่อม
หลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ย่อมเกิดญาณหยั่งรู้ว่าหลุดพ้น. ๓. ได้ธรรม ๑๒
ชื่อ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อตคา อนัตตา สัมมาปัญญา

สองความว่า ธรรมเหล่านั้นมีชื่ออย่างหนึ่ง ๆ ไม่ใช่อย่างเดียวกัน.
ข้อที่ทรงแสดงแต่ชื่อโดยไม่ทรงอธิบายลักษณะก่อน ผู้ฟังก็เข้าใจได้นั้น
ย่อมแสดงว่าชื่อธรรมเหล่านี้ได้มีมาก่อนแล้ว ไม่ใช่พระองค์ทรงแต่งตั้งขึ้นเอง.
ข้อที่ทรงแสดงว่า อริยสาวกใช้สัมมาปัญญาพิจารณาเห็นปัจจุจักคีย์ว่า
ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตคานั้น ย่อมแสดงว่า พระอริยสาวกไม่ใช่ปัจจุจักคีย์.

ภายหลังต่างกันด้วยชั้นของบุคคล ภาษา กาละ เทศะ เป็นต้น จึงกลายเป็น
เข้าใจยาก แม้แต่ในครั้งพุทธกาลนั่นเอง หลังจากทรงแสดงอนัตตลักขณสูตร
นี้แล้ว ก็ยังมีผู้ถามถึงเรื่องปัจจุจักคีย์แต่ละอย่าง ๆ ว่า หมายความว่าอย่างไร
เป็นต้น เพราะเหตุนี้ จักอธิบายธรรมเหล่านี้ แต่จักอธิบายคำว่าเป็นก่อน.
คำว่าอตคา คือคนนี้ เป็นของเก่า เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของศาสนาพราหมณ์

ก็ได้แก่สภาพที่ไม่อาพาธ สภาพที่อยู่ในอำนาจบังคับได้ สภาพที่ไม่ตกอยู่ใน
พระไตรลักษณ์ เรียกว่าอตคา นี่เป็นคำอธิบายคำว่า อตคา แต่ในที่อื่นท่าน
แสดงสิ่งที่เป็นอนัตตา ด้วยลักษณะ ๔ อย่าง คือ ๑ ไม่เป็นไปในอำนาจ ๒
ตรงข้ามกับอตคา ๓ เป็นธรรมชาติว่างเปล่า ๔ ไม่มีเจ้าของ, ส่วนที่ตรงกัน
ข้ามกับลักษณะทั้ง ๔ นี้ชื่อว่า อตคา.

ที่เรียกว่า เวทนา เพราะเป็นกิริยาที่รู้สวดยดังนี้. ตามพระบาลีนี้ ทรงหมายเอา
กิริยาที่สวดย เป็นเวทนา ไม่ได้หมายเอาสุขทุกข์ หรืออทุกขมสุข เป็นเวทนา.
แต่ในที่อื่นแสดงว่าเวทนาเป็นสุขเป็นทุกข์ เป็นอทุกขมสุขก็มี เมื่อเป็นเช่นนี้
ก็ได้เวทนาเป็น ๒ ประการ คือเวทนาตัวเดิมซึ่งยังไม่ประสมประการ ๑
เวทนาที่ประสมแล้วประการ ๑ เวทนาตัวที่ประสมแล้วนั้น เมื่อสวดยสุข

รู้จำหมายซึ่งสีเหลืองบ้าง โลหิตกปิ สญฺขานาติ รู้จำหมายสีแดงบ้าง โอทาคปิ
สญฺขานาติ รู้จำหมายสีขาวยบ้าง นี้แสดงอาการจำหมายของสัญญาทางรูปว่า
รูปมีสีเขียว สีเหลือง สีแดง สีขาว เป็นนิทัศน์ เมื่อถือพระบาลีนี้เป็นหลัก
เทียบทางเสียง ก็ได้แก่จำหมายเสียงว่าเสียงสัตว์ เสียงคน เสียงผู้หญิง เสียง
ผู้ชาย เทียบทางกลิ่น ก็ได้แก่จำกลิ่นหอม กลิ่นเหม็น กลิ่นเปรี้ยว กลิ่นบูด.

หมดความสงสัยในสัตตสุสาสน์ คือพระโอวาทของพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า
ซึ่งท่านถือเอาความว่า ท่านพระอัญญาโกณฑัญญะ ได้เป็นพระอริยบุคคล
โศดาบัน มีคุณธรรมพิเศษดังนี้แล้ว จึงกราบทูลขอบรรพชาอุปสมบท และได้
รับพระพุทธานุญาต ด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทาแล้ว ต่อแต่นั้นสมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้า ก็ทรงโอวาทอนุสาสน์สั่งสอน ท่านทั้ง ๕ ที่เหลือนั้น ด้วยพระ

พระบาลีว่า รูปิ ภิกขเว อนตคา เป็นอาทินั้น แปลความว่า คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นอนัตตา ก็ถ้ารูปนี้จักเป็นอตคาไซ้ร้ รูปนี้จักไม่พึงเป็น
ไปเพื่ออาพาธ ทั้งสัตว์ก็จะพึงได้ตามประสงค์ ว่ารูปของเราจะเป็นอย่างนี้ อย่า
ได้เป็นอย่างนี้เลย เพราะเหตุที่รูปนี้เป็นอนัตตา รูปนี้จึงเป็นไปเพื่ออาพาธ สัตว์
ย่อมไม่ได้สมหวัง คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่านย่อมสำคัญซึ่งรูปนั้นเป็นไฉน ว่ารูป

ทั้งหลาย รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เป็นอดีต
อนาคต ปัจจุบัน ภายโน ภายนอก หยาบ ละเอียด เลว ประณีต อันใด อยู่ใน
ที่ไกลก็ดี ที่ใกล้ก็ดี ทั้งหมดนั้นไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ตัวตนของเรา
ท่านทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามเป็นจริงอย่างนี้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เมื่อเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมหน่ายในรูป ในเวทนา ในสัญญา

อริยสาวก จิต วิมุตติ ญาณ ดังนี้.
ข้อที่ทรงปฏิเสธว่าปัจจุจักคีย์ไม่ใช่คนนั้น ย่อมสองความว่าคนมี แต่คน
ไม่ใช่ปัจจุจักคีย์ และนำชวนให้เห็นว่าธรรมข้ออื่นที่ทรงแสดงไว้ในพระสูตรนี้
เช่น สัมมาปัญญา อริยสาวก จิต วิมุตติ หรือญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง
นั้นแหละเป็นคน.

ข้อที่ทรงแสดงว่า เมื่ออริยสาวกพิจารณาเห็นปัจจุจักคีย์ไม่เที่ยง เป็น
ทุกข์ เป็นอนัตตาแล้ว ย่อมหน่ายในปัจจุจักคีย์ เมื่อหน่าย จิตย่อมหลุดพ้น
นั้นย่อมสองความว่า ปัญจันธักับจิตต่างกันทั้งข้อที่ลักษณะ คือปัจจุจักคีย์
มีไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เป็นลักษณะ เป็นหน้าที่ แต่จิตมีพ้นกับ
ไม่พ้นเป็นหน้าที่.

ถือกันว่า มีสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์อยู่อย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นสภาพที่ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย
เป็นที่รวมใหญ่ สิ่งนั้นเรียกว่า ปรมาคมัน หรือบรมอตคา จัดเป็นชั้นนิพพาน
เมื่อบรมอตคาขึ้นไปอยู่เหนือโลกอย่างนั้นนานเข้า อายากรู้ความเป็นไปของโลก
จึงได้แบ่งภาคลงมาเกิดในโลก เพื่อหาความรู้ ในเบื้องต้น ก็เกิดเป็นสิ่งที่
มีความรู้อ่อน เช่นเป็นหญ้า เป็นต้นไม้ แล้วก็เป็นหอย เป็นปู เป็นปลา จน

รูปนั้น โดยพยัญชนะ ตามพระบาลีที่ทรงแสดงไว้ในสังยุตตนิกาย
ชันธวารวรรค (หน้า ๑๐๕) ว่า รูปปติติ โข ภิกขเว ตสฺมา รูปนุติ จุจฺจติ
สิ่งที่เรียกว่ารูป เพราะยอมสลายไป ด้วยหนาวและร้อนเป็นต้น, โดยอรรถ
ได้แก่สิ่งที่เป็นวิสัยของอายตนะภายใน ๕ ข้างต้น คือสิ่งที่เป็นคู่กับตา หู จมูก
ลิ้น กาย. โดยประเททอย่างย่อ ตามพระบาลีสังยุตตนิกาย (หน้า ๔) มี ๒

ก็เป็นสุขเวทนา สวดยทุกข์ก็เป็นทุกข์เวทนา สวดยอทุกขมสุขก็เป็นอทุกขมสุข-
เวทนา เวทนาที่สวดยนี้ เป็นอาการรู้ร้อนเข้ามทาदन เช่นรู้ว่าอารมณ์
สิ่งนั้นมาประสบตนสบาย อารมณ์สิ่งนั้นมาประสบตนไม่สบาย.
สัญญา นั้น โดยพยัญชนะ แปลว่ากิริยาที่รู้พร้อม ดังพระบาลีในสังยุต-
ตนิกาย ชันธวารวรรค ว่า สญฺขานาติติ โข ภิกขเว ตสฺมา สญฺญาติ จุจฺจติ

เทียบทางรส ก็ได้แก่จรัสเปรี้ยว รสขม รสเผ็ด รสมัน. เทียบทางโผฏฐัพพะ
ก็ได้แก่กิริยาที่รู้จำหมายสิ่งที่ถูกต้องว่าหนาวว่าละเอียด ว่านุ่ม ว่ากระด้าง.
เทียบทางธรรมารมณ์ ก็ได้แก่กิริยาที่จำหมายเรื่องราว รูป เสียง กลิ่น รส
เป็นต้น นี้เป็นสัญญา.
สังขาร นั้น ได้แก่กิริยาที่ปรุงแต่ง ดังพระบาลีในที่นั้นว่า สขฺยตํ

อภิสงฺขโรนฺตติ โข ภิกฺขเว ตสฺมา สงฺขารตฺติ วุจฺจนฺติ
ดูก่อนภิกษุทั้งหลายที่เรียกว่าสังขาร เพราะเป็นภิกิริยาที่ปรุงแต่งสังขตะ.
สังขารนั้นโดยตรงได้แก่เจตะหรือสัญญาเจตะ
ดังพระบาลีนั้นแสดงว่า
ฉยิเม ภิกฺขเว เจตนาภยา รูปสญฺเจตนา ฯลฯ ธมฺมสญฺเจตนา อิเม วุจฺจนฺติ
ภิกฺขเว สงฺขารา แปลว่า หมู่แห่งเจตนาเหล่านี้ คือ รูปสัญญาเจตนา
ความจงใจในรูป ฯลฯ ธัมมสัญญาเจตนา

รูปสังขาร

ทางกายทวาร ก็ได้แก่ความรู้สึกว่า สิ่งที่มาถูกต้องแข็งหรือไม่แข็ง
เทียบทางมโนทวาร ก็ได้แก่ความรู้สึกว่า ธรรมารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะนี้เป็นวิญญาน.

นามขันธ์ ๔ นี้ เมื่อเรียงตามอาการที่เกิดขึ้น ก็เป็นวิญญาน เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร หรือเมื่อยกรูปออกเสีย แล้วเขียนเป็นวงกลม

รูปสังขาร

มติของคณโพรานอันปรารถถึงเรื่องอัตตา โดยย่อก็มีเป็น ๒ พวก พวก ๑ เห็นว่าตนไม่มี
อีกพวก ๑ เห็นว่าตนมี พวกที่เห็นว่าตนไม่มีนั้น เป็นอุจเฉททิฎฐิ พวกที่เห็นว่าตนมีอยู่เสมอไปนั้น ก็เป็น สัสสตทิฎฐิ
เห็นว่าเที่ยงว่ายั่งยืน
ข้อนี้มีพระบาลีพุทธภาษิต ซึ่งครัสตอบแก่พระอนนท อ้นปรารถถึงคำถามของวัจฉโคตรปริพพาชก มีเรื่องเล่าว่า
ครั้งหนึ่งวัจฉโคตรปริพพาชก

รูปสังขาร

ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา ซึ่งเหมือนจะแย้งกันก็ติ
เมื่อพิจารณาให้ดีแล้ว ก็จะเห็นได้แจ่มแจ้งว่า ไม่แย้งกันเลยแม้แต่นิดเดียว
เพราะพระกาลาพุทธภาษิตที่ตรัสว่า
ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตานัน ย่อมสองความตรงกันข้ามว่า
ไม่ใช่ธรรมเป็นอัตตา ถ้าเป็นธรรม ก็เป็นอนัตตาโดยเฉพาะ
ข้อนี้ย่อมเป็นความจริง เพราะมีอุทาหรณ์ในทางโลกที่จะนำมาสาธกให้เห็นได้หลาย

รูปสังขาร

เมื่อได้ความว่าตนมีเช่นนั้นแล้ว อะไรเล่าเป็นคน
ก็มีมคิตแตกต่างกันอีก แต่เมื่อจะกล่าวโดยย่อแล้ว ก็มีอยู่ ๒ ประเภท คือพวก ๑
ถือว่าสิ่งที่รวมกันเป็นคน
เมื่อแยกออกก็ไม่ใช่ชนคน โดยให้อุปมาเปรียบเทียบกับว่า เหมือนอย่างเรือหรือเรือเป็นต้น
คำนี้มีขึ้นเพราะรวมทัพบสัมภาระเหล่านั้นเข้า แต่เมื่อแยกออกจากกันแล้ว ก็หาเรือหรือหาเรือไม่ได้
อีกพวก ๑ เห็นว่า ปัญจขันธ์

รูปสังขาร

แต่ละอย่างก็ไม่ใช่ชน เพราะสิ่งนั้นก็เป็ตามลำพังตามธรรมดาอยู่นั่นเอง
ไม่มากไม่น้อย หรือแปรเปลี่ยนสภาพเป็นอย่างอื่นไปได้
เช่นลมหายใจซึ่งบุคคลสูดเข้ามาเป็นลมภายใน และจะยึดถือว่าเป็นคน
เมื่อบุคคลหายใจออกไป คนก็ไม่มี
แม้ธาตุน้ำ ธาตุดิน ซึ่งอยู่ในร่างกายนี้ก็เช่นกัน
ถ้าจะถือว่าธาตุน้ำหรือธาตุดินที่บริโศกเข้ามาในร่างกายเป็นคนเพราะเป็นภายใน
เมื่อสิ่งนั้นกลับ

รูปสังขาร

ออกรูปกายนี้ก็จะโตใหญ่ ไม่มีที่อยู่ หรือจะมีแต่ออกไปฝ่ายเดียว
ร่างกายนี้ก็จะไม่มีอะไรปรากฏเหลืออยู่ได้
ถ้าจะถือธาตุที่ออกไปเป็นคน ธาตุที่เข้ามาก็ไม่ใช่ชน
เมื่อเป็นเช่นนั้น จะหาคนที่บริบูรณ์ไม่ได้
มีได้แต่เพียงครั้งเดียว
เดียวเดียว แม้เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน ก็เช่นกัน
เวทนานั้นมี ๓ คือ สุข ทุกข์ อทุกขมสุข
ถ้าจะถือว่าสุขเป็นคน ทุกข์ก็ไม่ใช่ชน
ถือทุกข์เป็นคน สุขก็

รูปสังขาร

อยู่เสมอ จนปรากฏตัวปัจจุบันไม่ได้ว่าอยู่ตรงไหน
เมื่อเป็นเช่นนั้น คนก็อยู่ที่ไม่มี
ไม่รู้
นั่นเอง
ปัญจขันธ์หาไม่ได้ดังนี้
และเมื่อปัญจขันธ์นั้น บุคคลจะไปยึดถือ
ก็คงเป็นอยู่อย่างนั้น
กล่าวคืออวัยวะของร่างกายไม่ได้เพิ่มขึ้นหรือขาดไป
เพราะความยึดถือหรือเพราะสมมติเลย
แต่พื้นฐานของผู้ยึดถือย่อมตั้ง
ย่อมเกิดย่อมเจริญขึ้นอยู่เสมอ
ทับลมอยู่ในภายใน
นี่แหละเป็นตัว
นี่แหละ

รูปสังขาร

นามขันธ์เป็นไปเพื่ออาพาธ.

เมื่อปรากฏชัดว่า ปัญจขันธ์ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ชน
บังคับไม่ได้
เช่นนี้แล้ว ใครจะไปตามเห็นว่า
ปัญจขันธ์เป็นตัวคนอีกบ้าง
เพราะฉะนั้นเมื่อพระอริยสาวกใช้ปัญญาพิจารณาโดยชอบแล้ว
จึงหน่ายในปัญจขันธ์
เมื่อนำยในปัญจขันธ์ ก็เลสซึ่งเป็นเครื่องผูกจิตใจให้ติดอยู่กับปัญจขันธ์ก็หมดไป

รูปสังขาร

ความตั้งพรณนามาด้วยประการดังนี้.

ความจงใจในธรรมารมณ์อย่างนี้ เรียกว่าสังขาร.

วิญญาน นั้น โดยอาการได้แก่ภิกิริยาที่รู้สึกทางทวารในเมื่ออารมณ์ประสบ
เช่นรูปมากระทบตา เกิดความรู้สึกว่ารูป เสียงมากระทบหูเกิดความรู้สึกว่า
เสียง เป็นต้น
ความรู้สึกทางทวารอย่างนี้ เรียกว่าวิญญาน
เรียกตามชื่อทวารโดยบาลีว่า
จกฺขุวิญฺญาน
วิญญานเกิดทางจักขุ โสทวิญญาน

รูปสังขาร

วิญญานก็จะอยู่เป็นลำดับที่ต้น เพราะฉะนั้น เวลาเกิด
วิญญานจึงเกิดก่อนแล้วเกิดเป็นเวทนา
สัญญา สังขาร
นี่เป็นอธิบายในขันธ์ ๕.

จิตนั้นได้แก่ธรรมชาติผู้ให้สำเร็จความคิด.
จิตนี้มีในรูปใด นามขันธ์ ๔ ก็มีในรูปนั้น
ถ้ารูปใดไม่มีจิต รูปนั้นก็เหมือนท่อนไม้ เพราะฉะนั้น
ทั้ง ๒ อย่างจึงต้องอาศัยกัน
คือถ้าไม่มีจิต รูปก็เป็นท่อนไม้
ถ้าไม่มีรูป จิตก็ไม่มีที่อาศัย

รูปสังขาร

เข้าไปเฝ้าทูลถามว่าตนมีหรือไม่ถึง ๓ ครั้ง
พระองค์ไม่ทรงพยากรณ์
ครั้งวัจฉโคตรทูลลากลับไปแล้ว
ท่านพระอนานททูลถามถึงเหตุที่ไม่ทรงพยากรณ์
ก็ตรัสตอบว่า
ถ้าจะพยากรณ์ว่าตนมี คำพยากรณ์นั้นก็จะเป็นไปด้วยวาจาของสมณพราหมณ์
ที่เป็นสัสสตทิฎฐิ
เมื่อเป็นเช่นนั้น
ญาณที่เห็นอนัตตา ก็จะไม่เกิดขึ้นแก่วัจฉโคตรได้
ถ้าจักพยากรณ์ว่าตนไม่มี (เสมอไป)
คำพยากรณ์นั้นก็

รูปสังขาร

ประการ เช่น ธนบัตรเงินตราเป็นต้น
ความจริงเป็นเป็นของกลางของประเทศ
ไม่ใช่ของใครผู้ใดผู้หนึ่ง
แต่เมื่อมาอยู่กับผู้ใดแล้ว
ผู้นั้นก็เป็นเจ้าของ
มีสิทธิ์ใช้ได้ตามจำนวนของมาตรฐานนั้น ๆ
ย่อมเหมือนกับแสดงว่า
ผู้นั้นเป็นเจ้าของจริง ๆ
มีอำนาจที่จะใช้ได้ตามปรารถนา
คือจะใช้มากก็ได้ น้อยก็ได้
แต่เมื่อใช้ไปแล้ว
ก็หมดสิทธิ์ที่จะเป็นเจ้าของทันทีจะล่วงล้ำอีกไม่ได้
นี่จึงเห็นได้ว่าตาม

รูปสังขาร

นี้เป็น **อตุตา**
ตัวตนทั้งหมด
แม้ตายไปแล้วร่างกายนั้นจะถูกลำไปฝังไปทิ้งไว้ ณ
ที่ใดก็ตาม
เมื่อถึงคราวที่พระผู้เป็นเจ้าของมาโปรดแล้ว
วิญญานก็จะเข้าร่างเดิมนั้น
กลับขึ้นเป็นคนธรรมดาได้อีก
มคินี้เห็นว่าปัญจขันธ์เป็นคนทั้งหมด
แต่ที่ตายก็วิญญานพัก
ร่างกายหยุดชั่วคราว
อีกพวก ๑ เห็นว่า
ไม่ใช่เป็นคน
ทั้งหมดคอย่างนั้น
เป็นคนเฉพาะสิ่งเฉพาะอย่าง
ตามมติของคนว่ารูปเป็นอัตตา

รูปสังขาร

ออกไปแล้ว
คนก็จักไม่มีอีก
และจิตก็ไม่ใช่ชน
เพราะถ้าจะถือจิตเป็นคนแล้ว
เมื่อจิตหมดอาสวะก็จะบังคับให้กลับมาสูอาสวะได้อีก
เพราะฉะนั้น
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงตรัสไว้ในกายจิตตสูตรว่า
การถือจิตเป็นคนนั้น
ถือร่างกายเป็นคนยังดีกว่า
ดังนี้.

รูปขันธ์ ซึ่งตรัสปฏิเสธว่าเป็น อนัตตา
นอกจากประธานเหตุผลเป็น

รูปสังขาร

ไม่ใช่ หรือถืออทุกขมสุขเป็นคน
สุขและทุกข์ก็ไม่ใช่ชน
เพราะมีลักษณะตรงกันข้าม
ถ้าจะถือทั้ง ๓ อย่างเป็นคน
ก็จะหาคนที่บริบูรณ์ไม่ได้
เพราะเวทนาทั้ง ๓ นี้ไม่เกิดในขณะเดียวพร้อมกัน
หรือจะถือว่าสิ่งที่ดับเป็นคน
สิ่งที่เกิดก็ไม่ใช่ชน
เมื่อเป็นเช่นนั้นคนก็คือ
อนิจฺจํ ทุกฺขํ
นั่นเอง
อนิจฺจํ ทุกฺขํ
นั้นก็แสดงแล้วว่า
สิ่งใดไม่เที่ยง
สิ่งนั้นเป็นทุกข์
สิ่งใดเป็นทุกข์
สิ่งนั้นเป็นอนัตตา

รูปสังขาร

เป็นคน
นี่แหละเป็นที่ตั้งแห่งสุขและทุกข์ทางใจ
ไม่ใช่ปัญจขันธ์หรือสิ่งอื่นที่เป็นภายนอก
เพราะเหตุฉะนี้
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงได้ตรัสปฏิเสธปัญจขันธ์ว่าเป็นอนัตตา.

อนึ่ง นามขันธ์ ๔ นั้นย่อมมีรูปเป็นที่ตั้ง
เป็นไปตามรูปขันธ์
เหมือนน้ำที่เ็นไปตามภาชนะ
ถ้าภาชนะกลม
น้ำในภาชนะนั้นก็กลมไปด้วย
หรือ

รูปสังขาร

จิตก็หลุดพ้นจากปัญจขันธ์ได้
เพราะจิตกับปัญจขันธ์ไม่ใช่อย่างเดียวกัน
ปัญจขันธ์เป็นธรรมชาติที่เกิดแก่เจ็บตาย
หรือไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตา
คือเป็นอนัตตาทางโลก
ซึ่งมีสามัญลักษณะครบทั้ง ๓
แต่จิตนั้นไม่มีเกิด
ไม่มีแก่
ไม่มีเจ็บ
ไม่มีตาย
จะเห็นได้จากบุคคลนี้เอง
ซึ่งปัญจขันธ์เกิดแล้วตายไปอยู่เสมอ
เพราะฉะนั้น
เมื่อจิตมาอยู่กับปัญจขันธ์และยึดถือเอาว่า
เป็นตัวเป็น

วิญญานเกิดทางโสท
เป็นต้น.
โดยลักษณะ
ซึ่งทรงแสดงชีวหาวิญญานเป็นตัวอย่าง
ได้แก่ความรู้สึกที่ร่ำว่าเปรี้ยวว่าขม
เป็นต้น
นี้ทรงแสดงทางชีวหาทวารเป็นนิทัศน์
แต่เมื่อถือตามพระบาลีนี้เป็นหลักเทียบทางจักขุทวารก็ได้แก่ความรู้สึกว่ารูปใหญ่
รูปเล็ก
เทียบทางโสททวาร
ก็ได้แก่ความรู้สึกว่าเสียงดัง
เสียงไม่ดัง
เทียบทางฆนาทวาร
ก็ได้แก่ความรู้สึกว่า กลิ่นเหม็น
กลิ่นหอม
เทียบ

รูปสังขาร

อาการของจิตก็ปรากฏไม่ได้
เหมือนกับไฟที่ไม่มีเชื้อ
แสงและสีของไฟก็ปรากฏไม่ได้ฉะนั้น
แสงสว่างของไฟก็ดี
สีของไฟก็ดี
ไม่ใช่ตัวไฟ
เป็นแต่อาการของไฟ
ถ้าจะถือแสงสว่างเป็นไฟแล้ว
เมื่อแสงสว่างดับไป
ไฟซึ่งเป็นตัวเดโชธาตุก็ไม่มี
หรือจะถือสีเหลืองเป็นไฟ
สีแดงหรือสีอื่น ๆ
ก็ไม่ใช่ไฟ
สิ่งเหล่านี้เป็นอาการของไฟทั้งนั้น
เหมือนกับนาม ๔ เป็นอาการของจิต ฉะนั้น.

รูปสังขาร

จะไปร่วมกับวาจาของสมณพราหมณ์ที่เป็นอุจเฉททิฎฐิ
เมื่อเป็นเช่นนั้น
จักเป็นเหตุให้วัจฉโคตรซึ่งหลงอยู่แล้วกลับหลงมากขึ้น
อาศัยพยากรณ์นี้
และพระวาจาที่ตรัสปฏิเสธปัญจขันธ์ว่า
ไม่ใช่ชน
เป็นหลักเรื่องพิจารณา
และอาศัยพระบาลีในที่อื่นเป็นเครื่องประกอบ
จึงให้สำเร็จสันนิษฐาน
ถือเอาความได้ว่า
ตนมี
แม้จะมีกาลาพุทธภาษิตซึ่งเป็นหลักฐานว่า
สพฺเพ ธมฺมา อนตุตา

รูปสังขาร

ธรรมชาติ
วัตถุสิ่งนั้นเป็นกลาง
ไม่ใช่ของใครผู้ใดผู้หนึ่ง
แต่ที่มาเป็นของบุคคล
ขึ้นเพราะความยึดถือชั่วคราวนั้นเอง
ดังนั้นเป็นต้น
จึงเป็นเครื่องพิสูจน์ให้เห็นได้ว่าสิ่งทั้งหลายตามธรรมชาติเป็นอนัตตา
แต่ที่เป็นอัตตา
เพราะความยึดถือซึ่งไม่ใช่ธรรมดา
ได้แก่ภิกิริยาที่เอาบุคคลเข้าไปแทรกแซง
จึงเป็นอันยุติได้ว่า
ตนมี
แต่มีเพียงยึดถือ
ถ้าไม่ยึดถือก็ไม่มีตน
ดังนี้.

รูปสังขาร

บ้าง
เวทนาเป็นอัตตาบ้าง
สัญญาเป็นอัตตาบ้าง
สังขารเป็นอัตตาบ้าง
ว่าวิญญานเป็นอัตตาบ้าง.
แต่เมื่อดูรรถกถาจารย์ถือว่าจิตเป็นคน
ดังคำว่า
อตุตา
นาม จิตฺตํ
จิต
ชื่อว่าคนดังนี้
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสปฏิเสธสิ่งเหล่านี้ทั้งหมดว่าไม่ใช่ชน
ดังนิพนธ์พุทธภาษิตที่ตรัสไว้ในพระสูตรนี้ว่า
รูปิ ภิกฺขเว อนตุตา
ดู
ก่อนภิกษุทั้งหลาย
รูป
เวทนา
สัญญา
สังขาร
วิญญาน

รูปสังขาร

เครื่องพิจารณาว่า
เป็นของเป็นไปเพื่ออาพาธ
ไม่เป็นไปตามใจหวัง
ดังมีความแจ้งอยู่ในพระสูตรนั้นแล้ว
ยังมีทางที่จะพิสูจน์เห็นได้อีกว่า
รูปกายของคนหรือสัตว์ที่ปรากฏอยู่
แยกเป็นส่วนใหญ่ได้ ๔ คือ
ดิน
น้ำ
ลม
ไฟ
ในสิ่งเหล่านี้ต้องหมุนเวียนกันอยู่เสมอ
จะอยู่ที่ที่ไม่ได้
เช่น
น้ำที่ดื่มเข้ามาแล้ว
น้ำก็ต้องซึมซาบไหลออกไป
ลมที่สูดเข้ามาแล้วลมก็ต้องระบายออกไป
ถ้าไม่

รูปสังขาร

อนึ่ง
ร่างกายของคนเราย่อมดำเนินอยู่เสมอ
คือเป็นทารก
เป็นเด็ก
เป็นหนุ่ม
เป็นสาว
เป็นเฒ่าเป็นแก่
วนเวียนเปลี่ยนแปลงกันอยู่อย่างนี้
จะถือว่าระยะไหนเป็นคน
ถ้าถือระยะทารกเป็นคน
เมื่อระยะทารกนั้นเป็นอดีตล่วงไปแล้ว
บัดนี้คนก็ไม่มี
หรือจะถือว่าบัดนี้เป็นคน
เมื่อเป็นทารกก็ไม่ใช่ชน
และจะถือว่า
ปัจจุบันนี้เป็นคน
ก็รู้ไม่ได้ว่า
บัดนี้อยู่ตรงไหน
เพราะหัวใจและปอดเต้น
และขยับตัว

รูปสังขาร

เหมือนแสงไฟที่ปรากฏขึ้น
ย่อมเป็นไปตามเชื้อ
คือถ้าไฟปรากฏขึ้น
เพราะมีโลหะเป็นเชื้อ
แสงก็เป็นไปอีกอย่างหนึ่ง
เป็นไปตามเชื้อนั้น ๆ
ฉนிட
นามขันธ์ก็เป็นไปตามรูปขันธ์ฉนั้น
เมื่อรูปขันธ์อาพาธ
นามขันธ์ก็พลอยอาพาธไปด้วย
จะพึงเห็นได้ที่คนแก่ทรพล
สังขารคือความคิดก็ชักทรพล
รูปนามขันธ์นั่นเอง
ถูกความไม่เที่ยง
เป็นทุกข์บีบคั้นอยู่รอบด้าน
นี่จึงเป็นพยานให้เห็นได้ว่า

รูปสังขาร

คนจึงถูกทุกข์ซึ่งเผลออยู่ที่ปัญจขันธ์
แลบเข้าเผลาจิต
ทำให้จิตคั่นรน
แต่ถึงอย่างนั้นจิตก็ไม่ตาย
ถ้าจิตตายแล้ว
วิบากทั้งหลายก็จะไม่ติดต่ออยู่ได้
อิมสุมิณฺย ปน เวยฺยกรณสุมี ภณฺญมาเน
เมื่อพระธรรมเทศนาไวยากรณภาษิตนี้
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอยู่
จิตของภิกษุปัญจวัคคีย์ก็หลุดพ้นจากอาสวะกิเลสทั้งหลาย
ได้สำเร็จกิจแห่งพรหมจรรย์
ซึ่งมีเนื้อ

รูปสังขาร